*§ 14–0. Беларусь на шляху да індустрыяльнага грамадства

ПРАМЫСЛОВАСЦЬ
ФАБРЫКА РЭФОРМА
КАПІТАЛІЗМ ВЫТВОРЧАСЦЬ
МАНУФАКТУРА
АКЦЫЯНЕРНАЕ ПРАДПРЫЕМСТВА
СІНДЫКАТ ТРАНСПАРТ ГАНДАЛЬ
РЫНАК

1. Асаблівасці пераходу ад ручной вытворчасці да машыннай у прамысловасці. На працягу ўсяго XIX ст., асабліва напрыканцы стагоддзя, адбываецца паступовае павелічэнне ролі прамысловай вытворчасці ў эканамічным жыцці беларускіх губерняў.

Першыя фабрыкі ў Беларусі

Першыя фабрыкі ў Беларусі з'явіліся ў 20-х гг. XIX ст. у мястэчках **Хомск** і **Косава** Гродзенскай губерні. Уладальнікамі былі мясцовыя землеўласнікі. Каля 2/3 фабрык і заводаў Беларусі і прыкладна палова занятых на іх рабочых былі сканцэнтраваныя ў сельскай мясцовасці. Гэта ў значнай ступені было абумоўлена спецыялізацыяй беларускай прамысловасці на перапрацоўцы мясцовай сыравіны і наяўнасцю ў вёсцы таннай рабочай сілы.

Чаму ў Беларусі было выгадна ствараць фабрыкі ў сельскай мясцовасці?

Асаблівасці індустрыяльнага развіцця Беларусі

Пераход ад ручной да машыннай вытворчасці ў Беларусі меў яшчэ адну характэрную адметнасць. У адрозненне ад цэнтральных губерняў Расійскай імперыі, ён адбываўся не ў тэкстыльнай, а перш за ўсё ў харчовай і металургічнай галінах.

Станаўленне прамысловай вытворчасці

Індустрыяльнае развіццё Беларусі на пачатковым этапе вызначалася ў першую чаргу патрэбамі мясцовага рынку і традыцыйнай структурай эканомікі.

Тым не менш, гэта не перашкаджала з’яўленню ўнікальных вытворчасцей. Адна з нямногіх у Расійскай імперыі алоўкавая фабрыка ў Гродне была адзначана ў 1889 г. на сусветнай выставе ў Парыжы. У 1892 г. у Віцебску была адкрытая першая ў Расійскай імперыі фабрыка акуляраў і аптычных прылад. Апроч таго, першы ў заходняй частцы Расійскай імперыі станкабудаўнічы завод пачаў дзейнічаць у 1884 г. у Пінску.

Рэкламны плакат Віцебскай фабрыкі акуляраў і аптычных прылад

Якую інфармацыю пра фабрыку змяшчае гэты рэкламны плакат?

У першай палове XIX ст. прамысловы рост у Беларусі адбываўся павольней у параўнанні з іншымі рэгіёнамі Расійскай імперыі. Пераважала дробная рамесніцкая вытворчасць. Большая частка рамесніцкіх майстэрняў у Беларусі была сканцэнтраваная ў гарадах і мястэчках. Значнай была роля рамяства ў металаапрацоўчай, хімічнай, дрэваапрацоўчай галінах.

Рост прамысловай вытворчасці ў канцы XIX — пачатку XX ст.

Працэс развіцця прамысловай вытворчасці ў Беларусі значна паскорыўся ў 80–90-х гг. XIX — пачатку XX ст. У гэты час актыўна развіваліся мануфактуры і фабрыкі. Пачалі работу запалкавыя фабрыкі ў Барысаве і Пінску, тытунёвая ў Гродне, папяровая ў Добрушы.

Гісторыя і сучаснасць

23 кастрычніка 1901 г. купец Ісідар Берман адкрыў у Барысаве запалкавую фабрыку «Бярэзіна». Тут стаялі паравы кацёл і паравая машына магутнасцю 30 конскіх сіл. У першы год на фабрыцы працавалі 174 чалавекі.

За больш чым стагоддзе сваёй гісторыі запалкавая фабрыка прайшла некалькі мадэрнізацый, быў значна пашыраны асартымент выраблены прадукцыі. У 1998 г. фабрыка была пераўтворана ў ААТ «Барысаўдрэў». На цяперашні час яно з'яўляецца адным з найбуйнейшых прадпрыемстваў дрэваапрацоўчай прамысловасці ў Рэспубліцы Беларусь.

Этыкетка прадукцыі запалкавай фабрыкі «Бярэзіна»

1. *Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, якія яшчэ прадпрыемствы, заснаваныя ў XIX — пачатку XX ст., працягваюць работу і ў наш час.*
2. *Якія змены адбыліся на іх за час дзейнасці?*

Прамысловы ўздым напачатку XX ст.

Ад 1909 г. у эканамічным развіцці Беларусі назіраўся новы прамысловы ўздым, які працягваўся да пачатку Першай сусветнай вайны. Тэмпы развіцця прамысловасці Беларусі ў гэты час былі вышэйшыя, чым сярэднія паказчыкі па Расійскай імперыі, — сярэднегадавы прырост прамысловай вытворчасці склаў 13,9 %. Апераджальнымі тэмпамі развівалася фабрычна-заводская прамысловасць.

Завяршэнне прамысловага перавароту

На пачатак XX ст. прамысловы пераварот у Беларусі завяршыўся, але працягвалася далейшае тэхнічнае пераўзбраенне фабрычна-заводскай вытворчасці. Ва ўсіх галінах прамысловасці Беларусі адбыўся рост энергаўзброенасці дзякуючы выкарыстанню паравых і электрычных машын, рухавікоў унутранага згарання.

Аднак на тэрыторыі Беларусі па-ранейшаму захоўвалася высокая доля дробнай вытворчасці. Напачатку XX ст. у Беларусі на душу насельніцтва прыходзілася амаль у два разы менш выраблена й прамысловай прадукцыі, чым у сярэднім па Расійскай імперыі. Але 12 % запалкавай вытворчасці Расійскай імперыі належала беларускім прадпрыемствам, на долю мясцовых вытворчасцей прыходзілася 18 % прадукцыі лесахімічнай прамысловасці Расійскай імперыі. У Добрушы і Шклове дзейнічалі буйны́я папяровыя фабрыкі, была распачата фабрычная вытворчасць шпалераў у Мінску.

Дынаміка індустрыялізацыі

2. Развіццё капіталістычных адносін. Уплыў індустрыялізацыі на развіццё капіталістычных адносін у розных краінах і рэгіёнах быў неаднолькавы. У беларускіх губернях Расійскай імперыі гэты працэс прыпазніўся і не атрымаў належнага развіцця. Пра дынаміку індустрыялізацыі мяркуюць па паказчыку, які фіксуе адносную колькасць рабочай сілы, задзейнічанай у сельскагаспадарчай вытворчасці. Напрыканцы XIX ст. 76,3 % насельніцтва Беларусі было занята ў гэтай галіне эканомікі.

Роля дзяржавы ў эканоміцы

Для Расійскай імперыі была ўласцівая выключная роля дзяржавы ў ініцыяванні, вызначэнні кірунку працэсаў эканамічнага развіцця. Аднак на тэрыторыі беларускіх губерняў дзяржава выконвала ролю стрымальніка.

Нераўнамернасць у развіцці капіталістычных адносін

Нераўнамернасць у разгортванні капіталістычных адносін праявілася ў рэгіянальных адметнасцях: заходняя частка Беларусі паводле многіх паказчыкаў аказалася больш уцягнута ў працэсы станаўлення ін-

дустрыяльнага грамадства. У адрозненне ад многіх іншых рэгіёнаў Расійскай імперыі, у беларускіх губернях менш значную ролю ў развіцці капіталістычных адносін адыгрывалі гарады. У Беларусі большасць прамысловых прадпрыемстваў размяшчалася ў сельскай мясцовасці, бóльшая іх частка належала мясцоваму дваранству.

3. Манапалістычны капіталізм на Беларусі. У гады прамысловага ўздыму напачатку XX ст. павялічылася доля акцыянернага капіталу (капіталу акцыянернага таварыства, што размяркоўваецца шляхам выпуску акцый і аблігацый).

Стварэнне акцыянерных прадпрыемстваў

Успомніце, што такое манаполія. Якія віды манапалістычных аб'яднанняў вы ведаеце?

Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў Беларусі дзейнічалі 34 акцыянерныя прадпрыемствы, палова з якіх утварылася ў 1908–1914 гг. Праз акцыянерны капітал у эканоміку паступалі замежныя інвестыцыі. Напрыклад, бельгійскім акцыянерным таварыствам належалі віцебскі трамвай і льнопрадзільная фабрыка «Дзвіна», французы валодалі шоўкапрадзільнымі фабрыкамі ў Мінску, нямецкі капітал заўважны быў у дрэваапрацоўцы.

Як вы лічыце, чаму замежнікі ўкладвалі грошы ў эканоміку Беларусі?

Манапалістычныя аб'яднанні

Напачатку XX ст. у прамысловай вытворчасці Беларусі з'явіліся *манапалістычныя аб'яднанні (сіндыкаты)* — аб'яднанні прадпрыемстваў з мэтай прадухілення канкурэнцыі і паляпшэння ўмоў дзейнасці ў галіне вызначэння цэн, закупкі сыравіны, збыту прадукцыі; пры гэтым члены сіндыката захоўваюць вытворчую і юрыдычную самастойнасць. У 1905 г. у Копысі быў створаны сіндыкат кафляных заводчыкаў, у 1906 г. у Оршы — сіндыкат піваварных заводчыкаў Паўночна-Заходняга краю, у 1911 г. — сіндыкат *«Прадакон»*, які кантраляваў вытворчасць канвертавых фабрык Брэста, Вільні і Адэсы, у 1905 г. у Мінску арганізацыйна аформіўся *«Камітэт запалкавых фабрыкантаў Заходняга краю»*. Часцяком мясцовыя прадпрымальнікі рабіліся ініцыятарамі

стварэння агульнарасійскіх манапалістычных аб'яднанняў.

Развіццё транспартнай сістэмы

4. Развіццё транспарту і гандлю. На працягу XIX — пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі былі значна ўдасканаленыя водныя шляхі, шасэйныя і грунтовыя дарогі. Да пачатку чыгуначнага будаўніцтва яны былі асноўнымі транспартнымі артэрыямі Беларусі, дазвалялі весці транзітны гандаль з суседнімі рэгіёнамі. Асаблівае значэнне мелі *Пецярбургска-Кіеўская* і *Маскоўска-Варшаўская шасэйныя дарогі*. Водныя шляхі стваралі рэкі басейнаў Дняпра, Заходняй Дзвіны і Нёмана, якія *Днепра-Бугскім*, *Агінскім* і *Бярэзінскім каналамі* злучаліся ў адзіную транспартную сістэму. У рачным суднаходстве за другую палову XIX ст. значна вырасла роля параходаў.

Чыгуначнае будаўніцтва

На эвалюцыю гарадскіх паселішчаў, далейшае развіццё гандлю і прамысловасці Беларусі істотны ўплыў аказала чыгуначнае будаўніцтва. Да 80-х гг. XIX ст. чыгункі будавалі прыватныя акцыянерныя таварыствы з удзелам замежнага капіталу. Пасля рэарганізацыі сістэмы чыгуначнага транспарту Расійскай імперыі ўсе асноўныя магістралі Беларусі зрабіліся дзяржаўнымі.

У выніку чыгуначнага будаўніцтва значнымі цэнтрамі транзітнага гандлю зрабіліся гарады Мінск, Гомель, Орша, Пінск і інш. Беларусь атрымала больш шчыльную сувязь паміж уласнымі рэгіёнамі, а таксама з найважнейшымі індустрыяльнымі раёнамі Расійскай імперыі.

Як вы лічыце, чым была абумоўлена вялікая шчыльнасць чыгунак у Беларусі?

У 1913 г. Беларусь працягласцю чыгунак на адзінку плошчы тэрыторыі ў 1,8 раза пераўзыходзіла аналагічныя паказчыкі па еўрапейскай частцы Расійскай імперыі.

Развіццё гандлю

У другой палове XIX ст. кірмашы страцілі сваю ранейшую ролю ў развіцці гандлю. Замест гэтага пачалі пашырацца магазіны і крамы. Га-

лоўным таварам на беларускім рынку ў гэты час быў лес. Другое месца ў тавараэвароце займала

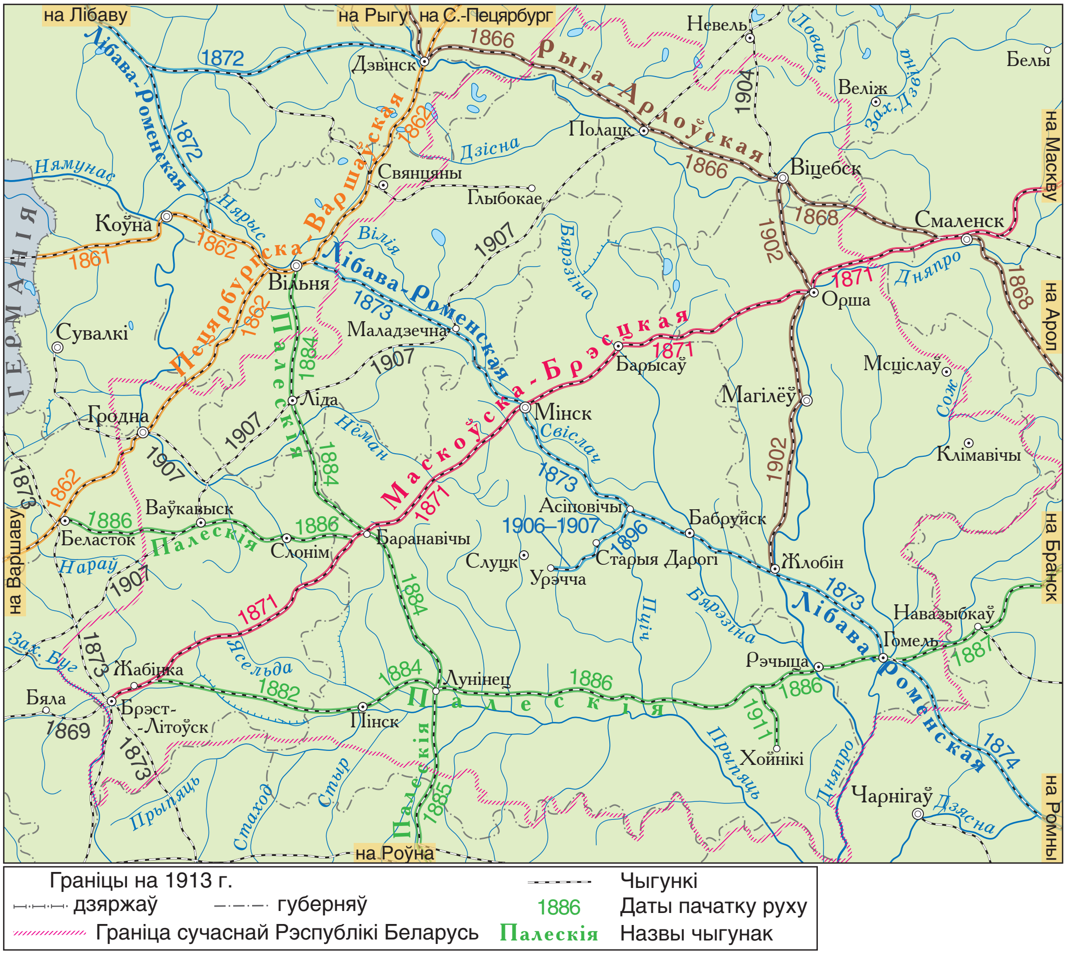

Схема чыгуначных шляхоў у другой палове XIX — пачатку XX ст.

Разгледзьце чыгуначную сетку Беларусі. Якія чыгункі і ў якім гаду былі пабудаваныя? Праз якія беларускія гарады яны праходзілі? Як змянілася роля гэтых гарадоў пасля будаўніцтва чыгункі?

Як вы лічыце, чаму ў другой палове XIX ст. павялічылася роля ў развіцці гандлю магазінаў і крам? З чым гэта звязана?

Крамны гандаль у Пінску. Канец XIX ст.

група тавараў паляводства (збожжавыя, садавіна, агародніна і інш.), аднак іх удзельная вага паступова скарачалася, асабліва ў сувязі з пераарыентацыяй сельскай гаспадаркі на мяса-малочную вытворчасць. Гэта прывяло да росту ў таваразвароце беларускіх губерняў удзельнай вагі прадуктаў жывёлагадоўлі.

Прадукты сельскай гаспадаркі і прамысловыя вырабы з Беларусі вывозіліся ў гарады еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, прывісленскія губерні. Прадпрымальнікі беларускіх губерняў найбольш актыўныя гандлёвыя сувязі мелі з Германіяй. Гандаль у Беларусі прыносіў большы прыбытак у параўнанні з прамысловасцю. Даходнасць яго была вышэйшая, чым у сярэднім па Расійскай імперыі. У сувязі з паляпшэннем шляхоў зносін вываз сыравіны з тэрыторыі Беларусі прыносіў большы даход, чым яе апрацоўка на месцы.

Фарміраванне ўнутранага рынку Беларусі

Напачатку XX ст. завяршаецца фарміраванне ўнутранага рынку. Праз Беларусь ажыццяўляліся гандлёвыя сувязі Расійскай імперыі з заходнімі

Гісторыя і сучаснасць

Рэспубліка Беларусь ажыццяўляе шматвектарную знешнюю палітыку і падтрымлівае гандлёвыя зносіны з 200 краінамі свету. Экспарт з'яўляецца адным з прыярытэтаў развіцця беларускай эканомікі. Таварная структура экспарту ўключае ў сябе больш за тысячу таварных пазіцый, найважнейшыя сярод якіх — прадукцыя нафтахіміі, машынабудаўніцтва, металургіі, дрэваапрацоўкі, лёгкай прамысловасці, малочная і мясная прадукцыя, мэбля, шкло, шкловалакно, цэмент.

1. *Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, вызначыце, як змянілася геаграфія знешняга гандлю ў параўнанні з XIX ст.*
2. *Параўнайце тавары, якія экспартаваліся ў XIX ст., з галоўнымі экспартнымі таварамі Рэспублікі Беларусь. Вызначце, у які перыяд пераважаў экспарт прадукцыі, а ў які — сыравіны.*
3. *Як вы лічыце, які від экспартных тавараў у большай меры адпавядае нацыянальным інтарэсам Беларусі — сыравіна ці гатовая прадукцыя? Сваю думку растлумачце.*

дзяржавамі. Павелічэнню таварнага абарачэння і развіццю гандлю спрыяла дзейнасць розных гандлёвых аб'яднанняў, крэдытных устаноў, банкаў і ашчадных кас.

У 80-я гг. XIX ст. у Беларусі ўжо працавалі аддзяленні Дзяржаўнага, Сялянскага пазямельнага, Дваранскага банкаў, Мінскі камерцыйны, Віцебскі губернскі і іншыя банкі. У гэты час пашырылася гандлёвае прадпрымальніцтва, сфарміраваўся клас прадпрымальнікаў.

Колькасць буржуазіі расла за кошт прадстаўнікоў розных саслоўяў, перш за ўсё дваранства і купецтва, а таксама мяшчан, ганаровых грамадзян і інш.

Колькасць гарадскога насельніцтва

4. Урбанізацыя. Колькасць гарадскога насельніцтва Беларусі павялічвалася нязначнымі тэмпамі. Удзельная вага гараджан напярэдадні Першай сусветнай вайны складала каля 11 %. Гэта крыху ніжэй за сярэдні паказчык па еўрапейскай частцы Расійскай імперыі — 14,4 %.

Мінск у пачатку XX ст.

Разгледзьце фотаздымак горада Мінска ў пачатку XX ст. Якія адрозненні ад сучаснага горада вы заўважылі?

Рост гарадоў стрымлівалі асаблівасці тэрытарыяльнага размяшчэння і спецыялізацыі мясцовай прамысловасці, канцэнтрацыя фабрык і заводаў у сельскай мясцовасці. Нязначная патрэба гарадской прамысловасці ў наёмнай рабочай сіле шмат у чым вызначыла адсутнасць тут буйны́х гарадскіх цэнтраў. Напрыканцы XIX ст. ад 50 да 100 тыс. жыхароў налічвалася толькі ў Мінску і Віцебску. Адмоўна ўплывалі і ўрадавыя мерапрыемствы, скіраваныя на штучнае стрымліванне надання буйны́м населеным пунктам статусу горада.

Якая асаблівасць этнічнага складу насельніцтва беларускіх гарадоў была абумоўлена палітыкай расійскага ўрада на тэрыторыі Беларусі?

Перадумовы фарміравання нацыянальнага рынку

6. Фарміраванне нацыянальнага рынку. У другой палове XIX — пачатку XX ст. у Беларусі адбывалася паступовае фарміраванне нацыянальнага рынку, якое суправаджалася пераходам ад мануфактурнай да фабрычнай вытворчасці, развіццём спецыялізацыі сельскай гаспадаркі і ростам таварна-грашовых адносін. Новыя шляхі зносін і сродкі сувязі спрыялі зліццю мясцовых рынкаў Беларусі ў адзіны нацыянальны рынак. Дзякуючы гэтаму значна ўзмацніліся сувязі беларускага рынку з агульнарасійскім і еўрапейскім. На гэтых рынках выяўлялася канкурэнтаздольнасць тавараў і вызначалася спецыялізацыя сельскай гаспадаркі і прамысловасці Беларусі.

Прамысловасць

Прамысловасць Беларусі была пераважна арыентаваная на перапрацоўку лясной, сельскагаспадарчай і мінеральнай сыравіны. Найбольш развітымі галінамі прамысловасці былі харчовая, дрэваапрацоўчая, гарбарная і сілікатна-цагляная.

Сельская гаспадарка

У другой палове XIX ст. пачала развівацца спецыялізаваная сельская гаспадарка. У Гродненскай, Віленскай і Мінскай губернях гаспадаркі пераходзілі на гадоўлю высокапрадукцыйных парод кароў і вытворчасць сыру і масла. Важнымі галінамі зрабіліся таксама свінагадоўля, льнаводства (у Віцеб-

скай і Віленскай губернях) і вырошчванне канапель (на Магілёўшчыне).

Шматукладнасць прамысловай вытворчасці

7. Вынікі прамысловага развіцця. Развіццё прамысловасці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст. не прывяло да кардынальных змен у яе структуры. Рамяство і мануфактура ў Беларусі, нягледзячы на тое што паступова саступалі паказчыкам роста фабрык і заводаў, тым не менш працягвалі павялічвацца і займалі сваю эканамічную нішу.

Індустрыяльнае развіццё Беларусі ў гэты перыяд ішло ў адпаведнасці з уласнымі патрэбамі рэгіёна і засноўвалася на традыцыйнай структуры яго эканомікі. Паралельнае існаванне рамесніцкіх майстэрняў, мануфактур і фабрык не было сведчаннем адсталасці прамысловага развіцця Беларусі. Яно было абумоўлена арыентацыяй на выкарыстанне пераважна сельскагаспадарчай сыравіны, перапрацоўка якой не патрабавала стварэння буйных прамысловых вытворчасцей, а таксама структурай мясцовых працоўных рэсурсаў, наяўнасцю вялікай колькасці таннай рабочай сілы. З мэтай перапрацоўкі лясной і сельскагаспадарчай сыравіны нават для ўладальнікаў значных капіталаў было больш рэнтабельна ствараць параўнаўча невялікія вытворчасці, дзе эканомія на транспартных расходах і заработнай плаце перавышала перавагі, якія давала буйная вытворчасць у параўнанні з дробнай.

Тэмпы прамысловага росту

На працягу першых двух дзесяцігоддзяў пасля рэформы 1861 г. прамысловы рост у Беларусі быў запаволеным. 80-я гг. XIX ст. былі досыць складаным і неспрыяльным перыядам у эканамічным развіцці. Працэс фарміравання прамысловай вытворчасці ў беларускіх губернях значна паскорыўся ў 1890-я гг. За апошняе дзесяцігоддзе XIX ст. сярэднегадавы прырост вытворчасці прамысловай

прадукцыі склаў 8,2 %, што ў 2 разы вышэй, чым у папярэднія дзесяцігоддзі. Прамысловы пераварот у Беларусі завяршыўся ў асноўным да 1900 г., на дзесяцігоддзе пазней, чым у Расійскай імперыі ў цэлым. Беларусь напачатку XX ст. адрознівалі вышэйшыя тэмпы прамысловага развіцця, чым у сярэднім па Расійскай імперыі. Апроч таго, прасочваецца тэндэнцыя пашырэння перапрацоўкі сыравіны, якая раней пастаўлялася на продаж у неапрацаваным выглядзе, актывізавалася развіццё дрэваапрацоўкі.

Асаблівасці фарміравання прадпрымальніцкага асяроддзя

8. Прыватнае прадпрымальніцтва. Адметнай асаблівасцю фарміравання прадпрымальніцкага асяроддзя ў Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст. з'яўляецца яе эвалюцыя з групы пераважна саслоўнай, звязанай з прыналежнасцю да купецтва або мяшчанства, у групу галоўным чынам сацыяльна-прафесійную, для якой былі характэрныя мэтанакіраваная прадпрымальніцкая дзейнасць, арыентаваная на атрыманне прыбытку, уласная сістэма каштоўнасцей, этыка і культура дзелавых адносін.

Прадпрымальнікі заходніх рэгіёнаў Расійскай імперыі, у тым ліку беларускіх губерняў, вылучаліся вядучай роляй дваранства сярод уладальнікаў прамысловых прадпрыемстваў. Адметнасцю дваранскага прамысловага прадпрымальніцтва выступала тое, што прадстаўнікі вышэйшага саслоўя былі адначасова і гаспадарамі прадпрыемстваў, і ўладальнікамі сыравіны, якую яны выкарыстоўвалі. Беларускія губерні характарызаваліся адносна слабым удзелам сялянства ў прамысловым прадпрымальніцтве. Напачатку XX ст. адбыўся значны рост долі мяшчан сярод уладальнікаў прамысловых прадпрыемстваў у беларускіх губернях. Мяшчанам належалі пераважна дробныя прадпрыемствы.

Гандлевая буржуазія

У Беларусі гандлёвая буржуазія перасягала прамысловую велічынёй капіталаў. Купцы і мяшчане паступова выцяснялі з прамысловага прадпрымальніцтва дваран, якія напачатку XX ст. саступілі ім свае вядучыя пазіцыі. Ва ўласнасці купцоў і мяшчан знаходзілася тытунёвая вытворчасць у Беларусі, 89 % перапрацоўкі льну, 84 % тыпаграфій і слясарных майстэрняў, 73 % запалкавых прадпрыемстваў.

У Беларусі на працягу другой паловы XIX — пачатку XX ст. адбываліся змены, якія сведчылі пра станаўленне індустрыяльнага грамадства. Аднак гэты працэс адбываўся нераўнамерна, па-рознаму пранікаў у розныя сферы жыцця. Прамысловы пераварот завяршыўся да пачатку XX ст., але пры гэтым захоўвалася высокая доля дробнай вытворчасці. Большасць прамысловых прадпрыемстваў працавалі ў сельскай мясцовасці. Гарадское насельніцтва расло павольней, чым у іншых рэгіёнах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі.

калі ў свеце...	на тэрыторыі Беларусі...
1872 г. — адкрыта першая чыгунка ў Японіі	1862 г. — адкрыта першая чыгуначная лінія (участак Парэчча — Гродна)

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Складзіце тэзісны план адказу на пытанне «Асаблівасці прамысловага перавароту ў Беларусі».
2. Вылучыце адметнасці станаўлення капіталістычных адносін у Беларусі. Дакажыце, што развіццё капіталістычных адносін на тэрыторыі Беларусі адбывалася нераўнамерна.
3. Ахарактарызуйце працэс развіцця мануфактурнай і фабрычна-заводскай вытворчасці ў Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.
4. Вызначыце ролю чыгуначнага транспарту ў развіцці эканомікі беларускіх губерняў у XIX — пачатку XX ст.
5. Складзіце схему, якая адлюструе кірункі ўнутранага і знешняга гандлю Беларусі ў XIX — пачатку XX ст., прадметы гандлю.
6. Чаму ў Беларусі гарадское насельніцтва расло павольней, чым у іншых гарадах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі?
7. Вылучыце перадумовы фарміравання беларускага нацыянальнага рынку. Як гэты працэс праявіўся ў прамысловасці і сельскай гаспадарцы?
8. Ахарактарызуйце вынікі прамысловага развіцця беларускіх губерняў у другой палове XIX — пачатку XX ст.
9. Вызначыце асаблівасці фарміравання прадпрымальніцкага асяродку ў Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.